

ГАЛОЎНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

1. Спішыце тэкст, падкрэсліце дзейнікі і выказнікі. Вызначце, чым выражаны галоўныя члены сказа.

Старасвецкі гэты вулей – выдзеўбаную дубовую калоду – прывыклі бачыць на сасне. Пчолы жывуць у ім самапасам, бо Сцяпан перад восенню выдзірае ўсё, што нанасілі яны за лета. Год на год не прыходзіцца: узяткі мёду залежаць ад таго, што расце на бліжніх палях і як родзяць травы на зарослай кустоўем няўдобіцы. Калі навокал бялеюць малочныя разлівы грэчкі, сінее азяркамі лён, густа цвіце па бульбе свірэпка і буе ад шчодрых дажджоў разнатраўе, Сцяпан радуецца, ведаючы, што пчолы свайго не ўпусцяць.

Дзіўна, як уцалела гэтая адзінокая сасна і чаму за доўгія гады не вырасла паблізу хоць маленькай сасонкі? Дол на грудку штогод засеяны шышкамі. Іх хапае будачніку, каб па вясне капціць кумпякі, а ў чэрвеньскія вечары бараніцца ад камароў, заедзі куродымам. Шышак – безліч, а спадчыны сасна не пакінула.

Мабыць, вінавата проста месца. Непатрэсканыя шышкі, сарваныя ветрам, падаючы на дарогу, заціраюцца коламі ў пясок. Не відаць знаку і ад тых, што сыплюцца на грудок, трэснуўшы на сасне, выкінуўшы насенне. На сухім грудку цяжка ўзнікнуць жыццю, бо вельмі часта любяць тут прыпыняцца падарожныя.

Адным словам, чаму сасна адзінокая, разабрацца можна. А вось чаму яе, нічыю, прыдарожную, за доўгія гады ніхто не ссек, – адказаць цяжка. Тым болей, што людзям заўсёды патрэбна было дрэва – на хаты, на дошкі, а смалістая лучына – на распал.

Ніхто нават са старажылаў не помніў, калі праклалі чыгунку. Кожнаму думаецца, што яна была тут заўсёды. І колькі часу блішчаць на сонцы жалезныя рэйкі, колькі стаяць ля пераезда складзеныя з гладкай чырвонай цэгля будкі, столькі ж часу паціху гойдае зялёнымі галінамі купчастая сасна.

(І. Навуменка)

2. Спішыце сказы, падкрэсліце дзейнікі і вызначце іх структурныя тыпы і сродкі граматычнага выражэння.

1. Штосьці бушавала, клікала, хацелася мець такія крылы, каб узняцца ў вышыню і зрабіць нешта незвычайнае, але добрае для абяздоленых людзей (С.Белы). 2. Хіба ўвосень не расцвітае прыгажуня-яблынька, звездзеная ў зман здрадлівай ласкай бабінага лета? (І.Навуменка). 3. Першыя ўражання крыўды ўчэпіста і доўга трымаюцца ў чалавечых пачуццях (В.Быкаў). 4. Раптам жыва і сцішнавата ўявілася леташняе (Я.Брыль). 5. Млечны Шлях рабіўся сівы і расплываўся ўгары над усёй вёскай (І.Пташнікаў). 6. Якуб Колас многа часу і ўвагі аддаваў грамадскім справам. Чалавек вялікага сэрца дбаў і клапаціўся пра ўраджай і дабрабыт вёскі, выказваў свае меркаванні пра ўздым сельскай гаспадаркі (С.Александровіч). 7. У “Новай зямлі” паэзіяй стала сама проза жыцця, проза штодзённага сялянскага працоўнага быту (А.Адамовіч). 8.

“Калі ласка!” – нашай мовы шчырыя і ветлівыя словы (П.Броўка). 9. Летась у восеньскую пару Кастусь з бацькам заначавалі ў Гаўронавым гаі (І.Капусцін). 10. Брахаць – не цэпам махаць (Прыказка). 11. Кожны з нас прыпасе Радзімы куток, каб да старасці чэрпаць адтуль успаміны (П.Панчанка). 12. Ніяк не мог Сцяпан Крухмалёў прымірыцца з думкай, што нябачны вораг – радыяцыя – у мірны час можа знішчыць яго родную вёску (Л.Левановіч). 13. Столькі запасаў маланкі праходзіць цераз маленькае сэрца – дзіву даешся запасам яго трываласці (В.Вітка). 14. І ўсё ж у змаганні з самім сабой было нешта дзіўна захапляючае, і як радаваўся, калі атрымлівалася нешта: радок, вобраз, верш (І.Мележ). 15. Мы штодня хадзілі кіламетры за тры да веснавой Свіслачы (С.Грахоўскі). 16. Ніхто з дамашніх не згадае, чым рэчка Костуся займае (Якуб Колас).

3. Спішыце сказы, падкрэсліце простыя выказнікі і вызначце сродкі іх граматычнага выражэння.

1. У сонцы млеюць над верасамі духмяныя сосны (Я.Брыль). 2. Лілася, лілася песня, і гэта было падобна на дзіва (У.Караткевіч). 3. Доўгі-доўгі час у вачах Андрэя стаяла гаротная постаць маці (Якуб Колас). 4. Белыя кветкі памяці кожным пялёсткам крычалі-дрыжалі пад ветрам (А.Хатэнка). 5. З гуменца бацька – шусь у хату (Якуб Колас). 6. Будзе край любаватца залатым ураджаем (К.Кірэнка). 7. Лепшыя работнікі нашых следчых органаў ламалі галовы над усёй гэтай справай і не маглі знайсці канцоў і пачаткаў (К.Чорны). 8. Жыць – Радзіме служыць (Прыказка). 9. А дуб жыве сабе ды жыве, згубіўшы лік часу і гадам (А.Пальчэўскі). 10. Давайце ўспомнім дні дзіцячых прыгод, і казак, і надзей (К.Кірэнка). 11. Няхай родным словам загаворыць наш народ (Якуб Колас). 12. А я лягу-прылягу край гасцінца старога на духмяным пракосе недаспелай травы (Н.Гілевіч). 13. Хто сустрэўся быў са мною, дакрануўся раз ці два, дык той ведае ўжо, хто я: я пячучка-крапіва (К.Крапіва). 14. Прыйдучь вёсны к нам, зноў цвісці садам (А. Русак). 15. Зося – зірк, а перад ёй Уладзік (К.Крапіва). 16. – Наказ прынёс я да васпана! Наказ такі, каб заўтра зрана твой брат Антош шоў да адбору, а сам Міхал аб гэту пору настройваў лыжы да сялібы (Якуб Колас).

4. Прачытайце тэкст. Вызначце тып састаўнога выказніка. Прааналізуйце спосабы яго граматычнага выражэння. У састаўным іменным выказніку вызначце разнавіднасці звязкі (абстрактная, паўабстрактная, знамянальная).

Снег на дарозе быў вільготны і глыбокі. Конь пачынаў накульгваць, спатыкацца, і Марату даводзілася спыняць свайго вернага Орліка і выбіваць з-пад капыта камяк зледзянелага снегу.

А пасля Орлік нібы зразумеў, што трэба шпарчэй перабіраць нагамі, мацней біць падковамі, і тады ледзяныя камякі разлятаюцца густымі пырскамі. І каню і конніку стала весялей і лягчэй.

Ехаў Марат полем і пералескамі, а неўзабаве з абодвух бакоў насунуўся густы бор. Стройныя сосны стаялі як акамянелыя. Раптам данёсся гул

правадоў. Ён здаваўся аднастайным і цягучым. Ад гэтага гулу Марату зрабілася вусцішна, і нават Орлік бег насцярожаным. Марат мацней сціснуў павады, нукнуў свайго хутканогага і памчаў беласнежнай дарожкаю.

(С.Шушкевіч)

5. Прачытайце сказы. Выпішыце з іх састаўныя дзеяслоўныя выказнікі, згрупаваўшы ў залежнасці ад значэння дапаможнага дзеяслова: а) выказнікі, у састаў якіх уваходзяць дапаможныя дзеясловы са значэннем пачатку, працягу і канца дзеяння; б) выказнікі з дзеясловамі, якія выражаюць мадальна-валявыя адценні.

1. Я красу маладую бяроз не магу прамяняць на таполі (А.Астрэйка). 2. К вечару пакідае звінец неабдымная шырыня летняга дня (К.Чорны). 3. Калі мы хочам, каб наша гісторыя не сканчалася разам з намі, не пайшла ў зямлю з нашай смерцю, мы павінны штодзённа, не шкадуючы сіл, напаўняць мудрасцю кніжнай дзіцячыя галовы, як амфары зернем і віном напаўняюць (Л.Дайнека). 4. Неба на ўсходзе пачало святлець (М.Лынькоў). 5. Настаўніку хацелася разгаварыцца са сваім фурманам (Якуб Колас). 6. Нашы дзяды і бабулі ўмелі шанаваць хлеб (М.Чарняўскі). 7. Калі цёмная пляма трохі наблізілася і стала няпэўна акрэслівацца, Башлыкоў раптам заўважыў дзіўныя постаці (І.Мележ). 8. Маці перастала хвалявацца, бо сумненні раптоўна зніклі (Л.Дайнека). 9. Спачатку хлопец паспрабаваў маўчаць, але ў яго гэта не атрымалася (К.Чорны). 10. Лабановіч мусіў прызнацца, што такіх смачных грыбоў ён не еў ніколі (Якуб Колас). 11. Ціхан Заруба ўзяўся праводзіць і ехаў разам з Васілём Іванавічам (М.Лынькоў). 12. Аркестр перастаў іграць, і пары сталі выходзіць у парк (М.Скрыпка). 13. Хлопцы працягвалі веславаць, нягледзячы на небяспеку і страх (Я.Маўр). 14. Увесь час налятаў вецер, сыпаў снегам у твар, усё намагаўся насыпаць зя каўнер (І.Мележ). 15. Напэўна, ён мусіць не засмучацца, а цешыцца з гэтага (У.Арлоў). 16. Выдаць паэму “Песня пра зубра” ў Вечным горадзе не ўдалося (В.Дарашэвіч). 17. Сярэдняй школы ў нашай вёсцы ў першыя гады пасля вайны не было, і з пятага класа мне давялося вучыцца ў горадзе (Б.Сачанка).

6. Спішыце сказы. Падкрэсліце састаўныя іменныя выказнікі, растлумачце, чым выражаны іх іменныя часткі. Вызначце тып звязкі.

1. Лёс не быў шчодры і літасцівы да нас (М.Ермаловіч). 2. Дыхалася вольна, на ўсе грудзі, паветра было чыстае, настоенае на пахах траў і красак (Я.Сіпакоў). 3. Кругом зрабілася сцішана і жаўтавата, як на шарай гадзіне, і стаяла духата (В.Адамчык). 4. Дні стаялі светлыя, ясныя, бы крышталь (Б.Сачанка). 5. Пачатак тае восені на поўдні Палесся выдаўся пагодлівы, надзіва сухі і цёплы (Б.Сачанка). 6. Вядома, склалі на віноўных акт, вымоваю была намылена злачынцу шыя (С.Шушкевіч). 7. Адсюль, з вышыні, Дняпро быў падобны на цёмна-блакітную істужку на зялёнай коўдры палеткаў і лугоў (У.Краўчанка). 8. Вясна была ў разгары (А.Пальчэўскі). 9. Дрэвы стаяць маўклівыя, сонныя, з іх не-не ды і злятаюць пажоўклыя лісты (М.Дзелянкоўскі). 10. Дзіцячае свята было святам для ўсіх (У.Шахавец). 11.

Жнівень браўся на дужасць, адолеўшы сорам невялічкай, пустой чалавечай маны (М.Лужанін). 12. Дзеці хадзілі ўзрадаваныя і шчаслівыя (В.Вітка). 13. – Праўда, не было мне там часу прыглядацца асабліва, бо іншым клопатам была забіта галава (М.Лынькоў). 14. Дзень прыйшоў ціхі і светлы (К.Чорны). 15. Без буслоў бяздоннае сіняе неба становіцца пустое і нецікавае (В.Быкаў). 16. Імя Тамаша Зана стала шырока вядома пасля гучнага працэсу над філаматамі і філарэтамі ў 1823 – 1824 гадах у Вільні (К.Цвірка).

7. Прачытайце сказы, адрозніце ў іх просты выказнік ад састаўнога. Растворыце адметныя адзнакі гэтых выказнікаў.

1. Я буду на працы а восьмай гадзіне (Я.Брыль). 2. Хутка скончу вучобу ў інстытуце і буду настаўніцай (Якуб Колас). 3. Усё гэта мне толькі здавалася (Р.Няхай). 4. Песня здавалася знаёмай. 5. Хлопчык стаў адной нагой на прыступку і гэтым самым зняў напружанне прысутных (У.Караткевіч). 6. Неба стаяла яснае і чыстае, як ранішняя раса (Якуб Колас). 7. – А хто там ідзе? А хто там ідзе ў агромістай такой грамадзе? (Янка Купала). 8. Міхаська са школы ішоў сумным, незадаволеным самім сабой (В.Вольскі). 9. Анэтка вучылася ў трэцім класе, і бацькі лічылі яе маленькай (Т.Хадкевіч). 10. Я ў школе вучуся, я гальштук нашу, чытаю, малюю, лічу і пішу (А.Астрэйка). 11. На спартыўных спаборніцтвах Міша звычайна заставаўся пераможцам (К.Крапіва). 12. Дзяўчаты завагаліся: пайсці або застацца з хлопцамі, з якімі было вельмі добра і цікава (У.Шыцік). 13. Ёсць непаўторная паэзія ў асеннім полі, хоць на першы позірк здаецца яно пустое і панурае (І.Шамякін). 14. Міколку здалося, што ў яліну стукнуў пярун (М.Лынькоў).

8. Выпішыце сказы, у якіх у састаў выказніка ўваходзяць параўнальныя злучнікі. Вызначце структуру выказніка і пастаўце, дзе трэба, знакі прыпынку.

1. Я ішла – плыла як лодка. І ён вясёлы быў як бог (Ю.Свірка). 2. Часамі здаецца, што гэтай першай ваеннай восенню яшчэ ніводнага выраю на поўдзень не паляцела. Птушкі нібы пакінулі зямлю (Р.Няхай). 3. А душа затрымцела нібыта дажджынка на знясіленых вейках сасмяглай травы (С.Законнікаў). 4. Вавёрка нібы старалася спадабацца мне, трымалася велічна, грацыёзна (У.Мяжэвіч). 5. Круча з кустамі і маладым сасняком на схіле была быццам падфарбавана лёгкімі мазкамі мастака (Т.Хадкевіч). 6. Там і дарога раўнютка як паркет (М.Лынькоў). 7. У хаце было як у лядоўні (А.Кудравец). 8. Мае рукі бы сталыя (Якуб Колас). 9. Чабарок што тыя зоркі ў шумнай сенажаці, ім засланы ўсе ўзгоркі як сталы ў хаце (Я.Пушча). 10. Лес нібы памаладзеў пасля дажджу (Якуб Колас). 11. Вочы ў цябе што неба (І.Шамякін). 12. Па небе хмары як палотны паўночны вецер расцілае, і бель над далямі звісае (Якуб Колас). 13. Кожная рака нібы жывая істота мае свой нораў, свой характар, сваё аблічча... (В.Вольскі). 14. Ночка глухая цягнецца доўга як год (Якуб Колас). 15. Ільны такія белыя што лебядзіны пух (М. Калачынскі). 16. Некалькі дзён хадзіў Яхім як пад зямлёю. Учарнеў, пахудзеў, асунуўся, вочы ў лоб запалі (Якуб Колас).

9. Спішыце тэкст. Знайдзіце галоўныя члены двухсастаўных сказаў, падкрэсліце дзейнік адной рыскай, выказнік – дзвюма. Вызначце іх тып і сродкі граматычнага выражэння.

У цеснаватай леснічоўцы было сутонна і плаваў слабы пах мяты і яшчэ нейкіх сухіх зёлак, што пучкамі віселі на шастку ў цёмным надпеччы.

Двух зусім маладых і двух старэйшых мужчын у аднолькавых шэрых світках без шнуроў і ў высокіх, да каленяў, ботах з першага погляду можна было прыняць за паляўнічых. Здавалася, яны ад раніцы гойсалі па лесе, і цяпер пушча падаравала ім гэтую схоўню ад залевы.

Але гэта былі не паляўнічыя.

Каля халоднай печы стаялі ў пірамідзе чатыры штуцэры вайсковага ўзору, з якімі не ходзяць на лесавую звярыну, а за поясам кожны з чацвярых меў рэвальвер або пісталет.

Трое мужчын прымайстрыліся збоч вокнаў, куды раз-пораз кідалі насцярожаныя позіркi; чацвёрты ляжаў на бурносе, пасланым на палку каля глухой сцяны. Яго правая рука была на тальмаху.

Апроч таго, у леснічоўцы быў пяты, і ён ужо ні на каліва не выдаваў на паляўнічага, бо на ім ладна сядзеў цёмна-зялёны мундзір з чырвонымі пагонамi капітана імператарскай арміі.

Пяты быў палонны.

Мужчыны маўчалі, і, хоць кожны з іх маўчаў на свой лад, можна было з пэўнасцю сказаць, што думаюць яны цяпер пра адно.

Нейкую пару гадзін назад шырокі ўтравелы падворак леснічоўкі быў повен чалавечых галасоў і конскага гігатання. Потым гоман аціх, і перад калодзежным зрубам замёр шыхт узброеных людзей. На абымшэлым зрубе вісеў на кароткай дзідзе, апускаючыся краем да самага долу, абцёрханы бела-чырвоны сцяг. Людзі па чарзе выходзілі, цалавалі яго – хто стоячы, хто на каленях – і знікалі за стаўбурамі змрачаватых вячыстых ялін, што цесна абсталі галявіну. Адны, перш чым ступіць пад шаты лесу, яшчэ прыпыняліся і крычалі на адвітанне нейкія астатнія словы, другія не азіраліся і толькі надавалі кроку або паганялі коней...

(У.Арлоў)

10. Прачытайце сказы. Раствлумачце, чаму ў адных выпадках ставіцца працяжнік паміж галоўнымі членамі, а ў другіх не ставіцца.

1. Нацыянальныя беларускія напоі – гэта квас і, перш за ўсё, бярозавік (У.Караткевіч). 2. Дрэва загадкавае і мудрае (І.Навуменка). 3. Дзетак узгадаваць – не грыбоў набіраць (Прыказка). 4. Ураджай сёлета – о-го-го! (Якуб Колас). 5. Маленства – самы адказны момант жыцця, стартавая пляцоўка чалавека (В.Вітка). 6. Дзед Талаш не проста праваднік у Букрэвай разведцы (Якуб Колас). 7. Ужо канец гульні памалу наступае, на свой секундамер суддзя ўжо пазірае, а вынікі – наплакаў кот (У.Корбан). 8. Зося – зірк, перад ёй Уладзік (К.Крапіва). 9. Спрэчка не сварка (Прыказка). 10. Цудоўная пара гэтыя летнія дзянькі (Якуб Колас). 10. Маці не ведала, хто яна

(Я.Брыль). 11. Кухар у нас прыблізна такі, як і ў Расіі, і на Украіне, хіба што большы памерам (У.Караткевіч). 12. Плошча пакоя – дваццаць квадратных метраў. 13. Менавіта таму, што я сведка, я і лічу, што маю некаторае права расказаць пра нашу рэспубліку вам, дарагія падлеткі (У.Караткевіч). 14. Паверхня возера Нарач – семдзесят цэлых і дзевяць дзесятых квадратных кіламетраў (У.Караткевіч). 15. Жонка як мурашачка. 16. Кожная матка не вораг свайго дзіцятка (Прыказка).

11. Спішыце сказы, пастаўце, дзе трэба, працяжнік паміж дзейнікамі і выказнікамі. Вусна растлумачце правілы яго пастастаноўкі.

1. Адвечнае дрэва дуб! (І.Шамякін). 2. Мэта песні будзіць і ўзбагачаць духоўнае жыццё чалавека, падываць ягоны настрой і гэтым самым павялічваць у ім маральныя і фізічныя сілы, трываласць у жыццёвай барацьбе (Р.Шырма). 3. Супы па сезону шчаўе, маладая крапіва з яйкамі (У.Караткевіч). 4. Ляжыць лупа ў аправе. Здаецца, лупа як лупа. Але дастаткова паставіць яе на рабро – і пакажацца густы сасновы бор (С.Александровіч). 5. Зубр дужа цікавы звер (У.Караткевіч). 6. Брахаць не цэпам махаць (Прыказка). 7. Калі вы дзіця вялікага горада, вы можаце ўвогуле не мець уяўлення пра першабытныя лясы недзе над Бярозай-ракой (У.Караткевіч). 8. Печ гэта здароўе застуджанаму і гарачая, смачная ежа (У.Караткевіч). 9. Цемра хоць вока выкалі (М.Ракітны). 10. Важны работнік дзядзька Язэп (А.Якімовіч). 11. Васілёвы грыбы немалая для сям’і падмога (І.Навуменка). 12. Пяць гадоў немалы тэрмін (А.Чарнышэвіч). 13. Неба высокае, блакітнае (Я.Маўр). 14. Сыты галоднаму не таварыш (Прыказка). 15. А каток шусь у хату, глядзіць задаволена (В.Вітка). 16. Праектная магутнасць адной ЦЭЦ-4 дзевяцьсот тысяч кілават (У.Караткевіч).

12. Спішыце сказы, пастаўце выказнікі, што ў дужках, у патрэбнай форме. Абгрунтуйце свой выбар.

1. На куццю на стол (ставіцца) дванаццаць, васемнаццаць, а то і дваццаць чатыры стравы (У.Караткевіч). 2. На сваіх месцах (стаяць) кніжная шафа, мяккая канапа, круглы столік, пустое крэсла ля стала (С.Александровіч). 3. Большасць мелодый, якія жывуць у нашым народзе, (увабраць) у сябе яго смутак і жальбу, думы аб жыцці і яснай долі (Р.Шырма). 4. Розныя людзі сустракаліся ў маім вандроўніцтве. Шмат хто з іх (стацца) мне бліжэй і дарагім (Якуб Колас). 5. На Юр’еў дзень стала і зусім цёпла, і, устаўшы раненька, Сцепаніда з Петраком па старадаўнім звычаі (пайсці) у хлеў (В.Быкаў). 6. Шасцёра сыноў знакамітага князя-вешчуна Усяслава Чарадзея (узбагаціць) радаводнае дрэва полацкай дынастыі Рагвалодавічаў шматлікімі атожылкамі (У. Арлоў). 7. Да нядаўняга часу на Беларусі (быць) два запаведнікі: Бярэзінскі і Белавежскі (У.Караткевіч). 8. У азёрах, сажалках і ціхіх затоках (нераставаць) карп, карась і лінь (У.Караткевіч). 9. З гэтымі дзвюма задачамі (звязвацца) цэлы рад другіх задач (Якуб Колас). 10. Пераважная большасць клінкоўцаў (пастанавіць) перайсці ў калгас (Якуб Колас). 11. Аблана (пераехаць) у новы

будынак. 12. Рыбгас (клапаціцца) аб дабрабыце сваіх працоўных. 13. У гэты дзень толькі некалькі разведчыкаў (быць) на заданні (І.Шамякін). 14. Вядомы ўрач Бондарава (выступіць) на канферэнцыі з цікавым дакладам. 15. Многа ранаў глыбокіх (пакінуць) нам навальнічныя дні, ліхалецце, вайна (М.Танк). 16. Пяць (мінуць) заснежаных зім, столькі сама і сонечных летаў (Н.Гілевіч).

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ